

Migoń, Krzysztof

Z dziejów recepcji piśmiennictwa arabskiego. Lekarz-arabista Piotr Kirsten

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 11/3, 229-239

1966

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z DZIEJÓW RECEPCJI PIŚMIENNICTWA ARABSKIEGO LEKARZ-ARABISTA PIOTR KIRSTEN

Pierwsze próby przyswojenia świata zachodniemu dzieł arabskich datują się, jak wiadomo, na koniec XI w.¹ Poprzez język arabski dostały się do średniowiecznej Europy dzieła pisarzy greckich, które wywoływały ożywienie nauki; obok nich zapoznano się z arabską medycyną i z *Koranem*. Od tego czasu znaczna część wysiłku europejskich orientalistów skoncentrowała się właśnie wokół *Koranu* i arabskiego piśmiennictwa medycznego². Zainteresowania orientalistyczne w Europie rozwinęły się potem znacznie pod wpływem humanizmu i reformacji. Nabrały one zarazem charakteru naukowego; zaczęto świadomie korzystać z bogatego piśmiennictwa wschodniego.

Duże znaczenie dla recepcji piśmiennictwa arabskiego na gruncie europejskim miał wynalazek druku. Już w XV w. wydano liczne dzieła pisarzy arabskich. Musiały one cieszyć się znacznym powodzeniem, skoro osiągały czasem liczbę kilkunastu wydań; np. *Kanon medycyny* Awicenny ukazał się do 1500 r. w całości lub w części piętnastokrotnie³. Pięciu autorów arabskich: Awicenna, Rhazes, Awerroes, Abul Kasem i Mesue znalazło się wśród najpoczytniejszych pisarzy naukowych okresu inkunabułów⁴. W XVI w. natomiast zaczęto wydawać dzieła arabskie już nie tylko w przekładach na język łaciński, lecz także w języku oryginału, po arabsku. Liczba osób zajmujących się arabistyką nie była jednak początkowo duża. Działy nadal silnie zastrzeżenia kościoła katolickiego co do nauki języków orientalnych. Były też znaczne kłopoty z drukiem arabskim: prawie do końca XVI w. żadna drukarnia nie posiadała arabskich czcionek, a teksty arabskie odbijano z drzeworytów⁵.

Na tym tle szczególnie dodatnio zarysowuje się postać śląskiego lekarza-arabisty Piotra Kirstena (łac.: Petrus Kirstenius), który w początkach XVII w. stworzył sprzyjające warunki dla rozwoju arabskiej typografii we Wrocławiu. Dał on przez to świadectwo własnych zainteresowań arabistycznych, wydane zaś przez niego książki arabskie mówią o recepcji piśmiennictwa orientального w naukowym środowisku Wro-

¹ Por. np.: J. Fück, *Die arabischen Studien in Europa*. Leipzig 1955, s. 4.

² Por.: F. Wüstenfeld, *Die Übersetzungen arabischer Werke in das Lateinische seit dem XI. Jahrhundert*. Göttingen 1877; M. Steinschneider, *Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte des 17. Jhs.* [„Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften“], Wien, t. 149, zes. 4/1905, t. 151, zes. 1/1906]. Graz 1956 (wydanie fotomechaniczne).

³ Por.: A. Mieli, *La science arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale*. Leiden 1938, ss. 102 i nast.

⁴ Por.: G. Sarton, *The Scientific Literature Transmitted through the Incunabula*. „Osiris“, 1938 t. 5, ss. 183—185.

⁵ Por.: J. Fück, *op. cit.*, s. 53.

clawia. Jako lekarz, Kirsten zajął się językiem i piśmiennictwem arabskim głównie z uwagi na Awicennę⁶, według siedemnastowiecznego określenia *unum oculum ad Arabicam suam linguam, alterum ad medicinam reflexit*⁷ (jedno oko kierował ku językowi arabskiemu, drugie ku medycynie).

Piotr Kirsten urodził się 25 grudnia 1577 r. we Wrocławiu, w kupieckiej, patrycjuszowskiej rodzinie Piotra i Marty Kirstenów⁸. Rodziców stracił bardzo wcześnie, a wychowujący go krewni przeznaczili mu także ojcowski zawód kupca. Początkowe nauki Kirsten otrzymał w mieście rodzinnym. Później przez sześć lat, prawie do siedemnastego roku życia (1587—1593), przebywał u krewnych w Poznaniu; miał tam przede wszystkim opanować dobrze język polski⁹, język ten bowiem miał najistotniejsze znaczenie dla przyszłego kupca wrocławskiego. Kirsten pragnął zostać lekarzem. Toteż jednocześnie pilnie zgłębiał fizykę, anatomię i botanikę razem, zgodnie z tendencjami epoki, z łaciną i greką oraz językami hebrajskim i syryjskim. Następnie Kirsten odbył studia wyższe w Lipsku, Wittenberdze i Jenie, zakończone uzyskaniem stopnia magistra filozofii. Młody wrocławianin jednakże zdecydował się jeszcze na dalsze studia — na medycynę w Bazylei. Przyszły lekarz dobrze wybrał uczelnię, wydział medyczny uniwersytetu w Bazylei cieszył się bowiem dużym uznaniem w świecie naukowym. Stawiane tam przy egzaminach wielkie wymagania powodowały, że dyplomy z Bazylei były wówczas szczególnie cenione¹⁰. 29 sierpnia 1601 r. Kirsten obronił swoje *Positiones de peste* i otrzymał tytuł doktora medycyny.

Wzorem wielu współczesnych Kirsten dużo podróżował. Jego biografowie podają, że odbył podróże naukowe do Francji, Italii, Hiszpanii, Anglii, Niderlandów oraz na Węgry. Podobno zwiedził też Grecję. Dla poznania motywów jego późniejszego działania na polu arabistyki ważne byłoby ustalenie, czy podróżował po krajach orientalnych. Przekazy

⁶ Por.: J. Reychman, *Awicenna w Polsce*. W pracy zbiorowej: *Awicenna. Abu Ali Ibn Sina*. Pod red. A. Zajączkowskiego. Warszawa 1953, s. 202.

⁷ P. Freher, *Theatrum virorum eruditione clarorum*. Nürnberg 1688, s. 1371.

⁸ Materiały biograficzne o Kirstenie są zawarte m.in. w rękopisach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu: M. H a n k e, *Vitae Silesiorum eruditiorum 1621—1660* K. 197v—199r. sygn. 1949 KIN 600, także materiały dotyczące Kirstena zebrane przez S. B. Klosego, sygn. 1949 KIN 1177; ponadto w pracach: J. Lenaeus, *Christliche Leichpredigt* [...]. Stockholm 1640; J. Loeccenius, *Oratio funebris* [...]. Stockholm 1640 (obydwie mowy są przedrukowane w: H. Witten, *Memoriae medicorum nostri seculi clarissimorum*. Frankfurt a.M. 1676, ss. 112—124); P. Freher, *op. cit.*, ss. 1370—1371; J. Scheffer, *Suecia literata seu de scriptis et scriptoribus gentis Sueciae*. Hamburg 1698, ss. 283, 449—450; P. Bayle, *Dictionnaire historique et critique*. Paris 1695—1705 (i w innych wydaniach, np. Paris 1720, 1730); J. Földemer, *Bio- et Bibliographia Silesiaca das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie*. Wyd. 2. Leszno 1731, s. 640; J. Kundmann, *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae*. Wrocław 1741, ss. 96—97; J. Peucker, *Kurze biographische Nachrichten der vornehmsten schlesischen Gelehrten, die vor dem 18. Jahrhundert geboren wurden, nebst einer Anzeige ihrer Schriften*. Grodków 1788, ss. 56—58; *Biographie universelle, ancienne et moderne*. T. 22. Paris 1818, ss. 453—454; *Allgemeine Deutsche Biographie*. T. 16. Leipzig 1882, ss. 34—35; J. Fück, *op. cit.*, ss. 57—59; *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*. T. 3. Wyd. 3. München 1962, ss. 532—533. Dane autobiograficzne podaje Kirsten w dedykacji swojej książki *Grammaticae arabicae liber I*. Wrocław 1608.

⁹ Niektórzy autorzy twierdzą wręcz, że Kirsten był Polakiem; tak np.: G. Cro-waeus, *Elenchus scriptorum in Sacram Scripturam*. London 1672, s. 291.

¹⁰ Por.: Wl. Szumowski, *Historia medycyny*. Warszawa 1961, s. 276.

o tym są jednak zbyt ogólnikowe i nie dość wiarogodne. J. Kundmann¹¹ pisze, że Kirsten zwiedził liczne kraje orientalne; nie podaje jednak, jakie i kiedy. Oparł się on widocznie na zwrocie z mowy J. Locceniusa¹², iż Kirsten *Alcurani sedem permigraret, Asiam* (ojczyznę Alkoranu przemierzył, Azję). Sformułowanie to należy chyba rozumieć inaczej; może mówi ono o znajomości Wschodu u Kirstena poprzez piśmiennictwo orientalne? Co do tego zaś nie ma żadnych wątpliwości. Już w okresie studiów Kirsten uczył się języków orientalnych. Ich znajomość polepszył zapewne podczas podróży po ośrodkach nauki całej Europy. We Włoszech czy w Hiszpanii miał nawet jakiegoś nauczyciela języka arabskiego (*praeceptor Arabs*). Z pisarzy arabskich interesował się Kirsten głównie lekarzami. Od lektury piśmiennictwa fachowego, medycznego przeszedł później Kirsten do filologii orientalnej i stał się nie tylko odbiorcą tej problematyki, lecz i autorem prac z tego zakresu.

Zainteresowania arabistyczne uzewnętrznił Kirsten po powrocie w 1608 r. ze studiów i podróży do rodzinnego Wrocławia. Miał już wtedy w planie wiele prac arabistycznych. Plany te zaczął szybko realizować. W ciągu czterech kolejnych lat (1608—1611) wydał we Wrocławiu dziewięć książek z dziedziny arabistyki. Zasadą Kirstena jest stworzenie we Wrocławiu drukarni arabskiej. Nie była to prawdopodobnie samodzielna oficyna; własnymi czcionkami arabskimi, sporządzonymi przez P. von Selau, drukował chyba Kirsten w drukarni J. Baumanna¹³. Czcionki jego były gorsze od rzymskich (z drukarni arabskiej założonej przez kardynała Ferdynanda Medici w latach osiemdziesiątych XVI w.), lecz czytelne. Druki arabistyczne Kirstena są pierwszymi książkami wydrukowanymi w środkowej Europie przy użyciu oryginalnych znaków alfabety arabskiego. Wysiłek Kirstena był więc czynem pionierskim.

W ogóle przed Kirstenem niewiele było w tych stronach Europy arabistów z prawdziwego zdarzenia. W drugiej połowie XVI w. działał w Heidelbergu, pochodzący zresztą z Ferrary, I. Tremellius (1510—1580), potem zaś F. Junius (1545—1602). Dzieła arabistyczne wydali Ch. Hammer i R. Spey. Dopiero w pierwszej połowie XVII w., już po okresie działalności Kirstena, wybitnego przedstawiciela miała arabistyka niemiecka, mianowicie J. Elichmana (zm. 1639), pochodzącego też ze Śląska¹⁴.

Pierwszym dziełem Kirstena była trzypięciotomowa gramatyka arabska *Grammatices arabicae libri III sive I. Orthographia et prosodia arabica*, II. *Etymologia arabica*, III. *Syntaxis arabica* (t. 1 — Wrocław, 1608 r.; t. 2—3 — Wrocław, 1610 r.). We wstępie do tomu pierwszego Kirsten wyjaśnił, że do podjęcia trudu wydania gramatyki skłonił go brak literatury arabistycznej i błędy w podręcznikach już istniejących. Szeroko też opisał autor potrzebę znajomości języków, głównie arabskiego i hebrajskiego. W poglądach tych kierował nim użyteczny punkt widzenia lekarza. Kirsten wiedział dobrze, że jego działalność toruje orientalistyce nowe drogi; był dumny z powodu posiadania przez Wrocław bardzo rzadkich ówczesnie czcionek arabskich¹⁵.

¹¹ J. Kundmann, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹² J. Loccenius, *op. cit.*

¹³ J. Fück, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁴ G. Flügel, *Orientalische Studien*. W wydawnictwie: *Erschs und Grubers Enzyklopädie*. T. 5. Cz. 3., Leipzig 1834, ss. 198, 199, 203; J. Fück, *op. cit.*, s. 91.

¹⁵ Por.: S. Baumgarten, *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Halle 1752—1758, t. 6, ss. 13—14.

W tym samym 1608 r., gdy wyszła pierwsza część gramatyki arabskiej, ukazały się dwie inne książki Kirstena: *Tria specimina characterum Arabicorum* i *Vitae evangelistarum quatuor*. Pierwsza książka zawierała przykłady pisma i języka arabskiego: siedemnasty rozdział z *Ewangelii św. Jana*, psalm pięćdziesiąty i pierwszą surę *Koranu*. Fragment *Ewangelii* wydał Kirsten *ex vetusto codice manu-scripto Arabico*¹⁶ (ze starodawnego rękopiśmiennego kodeksu arabskiego), co świadczy wyraźnie o korzystaniu ze zbiorów rękopiśmiennych, może nawet wrocławskich¹⁷. Arabski tekst pierwszej sury *Koranu* Kirsten opatrzył własnym tłumaczeniem łacińskim, a dla porównania dodał przekłady Bibliandra i G. Postela. Również *Vitae evangelistarum quatuor* wydał Kirsten z rękopisu, o czym mówi podtytuł książki *Nunc primum, ex antiquissimo codice MSSo Arabico Caesario, erutae*¹⁸. Rękopisu tego oraz manuskryptu fragmentu wydanego później *Kanonu* Awicenny dostarczył Kirstenowi S. Tengnagel, bibliotekarz biblioteki nadwornej w Wiedniu. Na jego zlecenie pewien Turek miał dokonywać odpisów dla Kirstena¹⁹.

W 1609 r. Kirsten zestawił *Decas sacra canticorum et carminorum Arabicorum ex aliquot MSSis cum latina, ad verbum interpretatione*. Książka ta miała służyć do nauki języka arabskiego. Zawierała teksty arabskie fragmentów *Nowego Testamentu*, głównie *Ewangelii św. Łukasza*, oraz pięć pieśni religijnych muzułmańskich. Książka ta jest bardzo rzadka i trudno znaleźć świadectwa korzystania z niej zgodnie z przeznaczeniem. W 1610 r. Kirsten wydał studium filologiczno-biblijne *Notae in Evangelium S. Matthaei ex collatione textuum Arabicorum, Aegyptiacorum, Hebraeorum Syriacorum, Graecorum, Latinorum*. Teolog ewangelicki i bibliograf S. Baumgarten tak ocenił pracę Kirstena*: *Sonderlich ist die damals nicht sehr gewöhnliche Vergleichung vieler Handschriften zu bewundern, wodurch die Arbeit zur vollständigen Samlung der verschiedenen Lesearten des Textes Matthäi sehr brauchbar ist [...]*²⁰ (szczególnie godne podziwu jest nieczęsto spotykane do tej pory porównanie wielu rękopisów, dzięki czemu praca jest nader użyteczna dla kompletowania zbioru różnych interpretacji tekstów Mateusza [...]). W *Notach* Kirsten wykazał się znajomością wielu języków oraz metodą pracy filologicznej. W ostatnim wreszcie roku swojej arabistycznej działalności we Wrocławiu, w 1611 r., wydrukował Kirsten *Epistola S. Judae Apostoli ex MSSo Heidelbergensi arabico ad verbum translata*.

Wydawanie religijnych tekstów chrześcijańskich w języku arabskim przez Kirstena jest zrozumiałe na tle ogólnych tendencji w ówczesnej arabistyce. Miała ona według początkowych zamierzeń pełnić rolę pomocniczego narzędzia w krytyce biblijnej oraz szerzyć chrześcijaństwo w świecie Islamu. Ta potencjalna funkcja języka arabskiego była motorem postanowień kościoła katolickiego już w XIV w (sobór w Vienne, 1311 r.). Potem książkami drukowanymi wspierano odpowiednie działania misyj-

¹⁶ Nie udało się niestety ustalić bliższych danych o tym rękopisie.

¹⁷ Por.: K. Migoń, *Rękopisy orientalne na Śląsku do końca XVIII wieku i ich właściciele*. „Acta Universitatis Wratislaviensis“, seria: „Bibliotekoznawstwo“, zesz. 4, Wrocław 1966, ss. 27–60.

¹⁸ Ch. Jöcher pisze błędnie w swoim *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, Leipzig 1750, t. 2, szp. 2106–2107, że Kirsten wydał *Quatuor Evangelistae arabice*.

¹⁹ Por.: S. Baumgarten, *op. cit.*, *loc. cit.*

* W oryginalnych cytatach podobnie jak w tytułach autor ściśle przekazuje autentyczną pisownię bez zmian i bez poprawek oczywistych nawet błędów literowych. (Przypis redakcji).

²⁰ *Ibidem*, ss. 11–12.

ne. Nie jest więc przypadkiem, że pierwsza w dziejach drukowana alfabeta arabskim książka (*Septem horae canonicae*, Fano 1514) przeznaczona była dla egipskich jakobitów²¹. Później wydano dziesiątki innych tekstów chrześcijańskich w języku arabskim²².

Najważniejszym dziełem Kirstena, lekarza-arabisty, wydaje się edycja fragmentu *Kanonu medycyny* Awicenny. Tym wydaniem spłacał wrocławski medyk dług wdzięczności uczonemu, którego uważał za swego mistrza i którego naukę propagował dalej. Kirsten był zdania, że *qui medicus bonus vult fieri practicus, bonus necesse sit Avicennista* (kto chce być dobrym lekarzem-praktykiem, ten musi być dobrym awicennistą). Na gruncie takiego stanowiska wyrosła edycja *Kanonu*. Jednocześnie jednak Kirsten był filologiem i jako taki zachwycił się pięknym językiem u Awicenny, którego uważał za arabskiego Cicerona lub Boccaccia²³. Fragment *Kanonu* ukazał się w 1609 r. pod tytułem *Liber secundus de Canone Canonis à filio Sina [...] ex Asiatico et Africano exemplari MSS [...]*. Wydanie części księgi drugiej *Kanonu* było przypadkowe i wynikało z niedostępności rękopisów arabskich zawierających inne partie dzieła. Przygotowując wydanie *Kanonu*, Kirsten pracowicie zapoznał się z kilkoma jego tekstami, rękopiśmiennymi i drukowanymi²⁴. Miał więc w rękach m.in. *MSSm Genense*, przywieziony do Saksonii z Cezarei, wydania drukowane: Gerarda z Kremony pochodzące z oficyny Mentelina w Strasbourgu, wydanie lyońskie z 1522 r., bazylejskie z 1556 r. i weneckie z 1595 r.

Nie wiemy, niestety, czy publikacja Kirstena była początkiem pracy edytorskiej nad całym dziełem Awicenny, czy też dla celów dydaktycznych — ale dla kogo? — zamierzał wydać tylko fragment drugiej księgi i na tym poprzestać. Możliwe, że do dalszej pracy nad Awicenną zniechęciło go nienadzwyczajne przyjęcie tej książki przez czytelników. We Wrocławiu i w ogóle na Śląsku nie było zapewne jeszcze wtedy wielu odbiorców piśmiennictwa orientального, zwłaszcza takich, którzy by mogli ocenić przedsięwzięcie Kirstena. Profesjonalni orientaliści natomiast uważali Kirstena, nie bez racji, za dyletanta i krytykowali go. Orientalista niderlandzki T. Erpenius (1584—1624) tak pisał w lipcu 1610 r. do innego orientalisty, I. Casaubona (1559—1614), o dziele Kirstena: *Vidi nuper initium secundi libri Avicennae cum versione latina et notis Kirstenii. Quam iste homo est nugator! Quam parum peritus Arabismi, et coepit suis impar!*²⁵ (widziałem świeżo początek drugiej księgi Awicenny z tłumaczeniem łacińskim i objaśnieniami Kirstena. Jakież z tego człowieka fanfaron! Jak on nie zna arabskiego, jak nie dorósł do swoich przedsięwzięć!). Podobną opinię o Kirstenowym wydaniu *Kanonu* wyraził w XIX w. L. Choulant: *Das Ganze ist eine nicht geschätzte Arbeit, da Kirsten dieser Aufgabe nicht gewachsen war*²⁶ (całość nie jest pracą cenioną, bo Kirsten nie dorastał do swego zadania).

²¹ J. Fück, *op. cit.*, s. 35.

²² Ch. de Schnurrer, *Bibliotheca Arabica*. Halle 1811; J. Zenker, *Bibliotheca Orientalis*. T. 1—2. Leipzig 1846—1861.

²³ Rkps. Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. 1949 KIN 1177, k. 9v.

²⁴ P. Kirsten, *Liber secundus de Canone Canonis à filio Sina*. Wrocław 1609, ss. 131—132.

²⁵ I. Casaubonus, *Epistolae*. Rotterdam 1709, s. 356. Cytują za: Ch. de Schnurrer, *op. cit.*, s. 452.

²⁶ L. Choulant, *Handbuch der Bücherkunde für die ältere Medizin*. [Leipzig 1841] Graz 1956, s. 366 (wydanie fotomechaniczne).

Bardzo negatywnie wypowiedział się też Erpenius o wydanej wcześniej gramatyce arabskiej Kirstena; w 1611 r. pisał do Casaubona: *Petrus Kirstenius nuper reliquos duos Grammaticae suae libros evulgavit; qui quales sint, vis uno verbo dicam? Non merentur legi*²⁷ (Piotr Kirsten świeżo ogłosił pozostałe dwa tomy swojej *Gramatyki*; ile są warte, jakby rzecz jednym słowem? Nie zasługują na czytanie). Także współczesny historyk europejskiej arabistyki J. Fück pisze o licznych błędach w pracach Kirstena²⁸.

Kirsten zdawał sobie niewątpliwie sprawę ze swoich braków w zakresie arabistyki. Chciał jednak spopularyzować swoje książki i przekonać potencjalnych czytelników o ich znacznej wartości. W tym celu wydał w 1611 r. w Lipsku, oczywiście anonimowo, *Iudicia è multis quaedam virorum reverendorum, nobilissimorum ac clarissimorum de laboribus Dni. Petri Kirstenii Vratislaviensis*²⁹, zawierające ocenę jego prac arabistycznych. W druku tym znalazło się trzydzieści anonimowych a bardzo pochlebnych opinii o książkach Kirstena. W tym czasie jednak Kirsten zakończył już swoją działalność edytorską w arabistyce. Stracił widocznie nadzieję zostania wybitnym orientalistą. Uznał, że jako samouk, w dodatku oddalony od zachodnioeuropejskich ośrodków naukowych, nie ma szans na większe osiągnięcia w rozwijającej się szybko nauce o Wschodzie.

Nie możemy zatem uważać wrocławskiego uczonego za wybitnego orientalistę. Jego zasługi natomiast należy oceniać w innym aspekcie. Był bowiem na pewno zdolnym organizatorem nauki. Jego pomysł sporządzenia czcionek arabskich był pierwszy w środkowej Europie. W ciągu paru lat rozwinął rzadko spotykaną aktywność wydawniczą. Wydane we Wrocławiu przez Kirstena książki arabskie były czytane i wykorzystywane przez późniejszych adeptów śląskiej orientalistyki. Przede wszystkim znał je wielki następca Kirstena A. Akolut (1654—1704)³⁰, który był zdania, że *Dnum P. Kirstenium posteritas numerabit inter Silesiae miracula*³¹ (P. P. Kirstena potomność zaliczy do cudów Śląska). Opinia ta była może przesadzona, lecz rzeczywiście nie można oceniać Kirstena tylko z punktu widzenia poprawności jego wydań książek arabskich. Był przecież pionierem wrocławskiej, śląskiej orientalistyki. Stąd mimo błędów jego ranga w dziejach tej nauki.

Kirsten był także, i przede wszystkim, lekarzem. Obok swoich też doktorskich i fragmentu *Kanonu Awicenny* opublikował kilka innych książek medycznych. W 1610 r. wydał dziełko *Liber de vero usu et abusu medicinae*, które jednocześnie ukazało się w przekładzie niemieckim pt. *Treue Warnung von rechtem Gebrauch und Missbrauch der Artzney*. Była to praca o charakterze ogólnym, dotycząca etyki lekarskiej, higieny i podstawowych zasad medycyny. Już na pierwszy rzut oka wykazuje

²⁷ I. Casaubonus, *op. cit.*, s. 662. Nie była jednak gramatyka Kirstena pozbawiona zupełnie wartości, skoro w dwieście lat później używano jej jeszcze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Por.: K. Michalewska, *Z dziejów nauczania języków orientalnych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1818—36*. W pracy zbiorowej: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*. T. 2. Pod red. J. Reychmana. Warszawa 1966, s. 111.

²⁸ J. Fück, *op. cit.*, ss. 58—59.

²⁹ Por. opinię S. Baumgartena, *op. cit.*, s. 15.

³⁰ Por.: K. Migoń, *Wrocławski orientalista Andrzej Akolut (Jego życie, prace, księgozbiór)*. „Przegląd Orientalistyczny”, nr 4/1965, ss. 325—335.

³¹ A. Acolut, *ترجمة Alcoranica*. Berlin 1701, s. 38.

ona znaczne podobieństwo do niektórych partii *Kanonu* Awicenny³². Nie szczędzi zresztą Kirsten cytatów z *Kanonu*. Układ książki opiera się na zdaniu z Awicenny (*Kanon*, tom. 1, twierdz. 1, rozdz. 2): „Stan ludzkiego ciała jest trojaki. Mianowicie: zdrowie, choroba i stan pośredni“. Ciekawe i brzmiące bardzo nowocześnie są te części książki Kirstena, które mówią o higienie żywienia, znaczeniu powietrza, ruchu, spokoju i snu dla zdrowia. Kirsten docenia rolę lekarza, lecz jednocześnie zna granice jego możliwości: „Sztuka leczenia nie jest sztuką, która nas uwalnia od śmierci“ (*Kanon*, ks. 1, tom. 3, rozdz. 1).

Całość pracy jest, jak i *Kanon* Awicenny, przedstawieniem założeń tradycyjnej medycyny grecko-arabskiej. Widać już z tego, że Kirsten nie był zwolennikiem modnej wówczas nauki Paracelsa. Paracelsus był przecież zapiekłym antyawicennistą, który posunął się aż do demonstracyjnego spalenia *Kanonu*³³. Kirsten nie określał właściwie wyraźnie swego stanowiska, lecz *Liber de vero usu et abusu medicinae* zawiera wypowiedź przeciwko tym, którzy w swojej praktyce medycznej nie postępują według scholastycznej, akademickiej tradycji³⁴. W Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie znajduje się rękopiśmienna księga recept Kirstena z lat 1612—1616 (rkps. X 101), zawierająca około 1000 recept³⁵. Są to recepty typu Galenowego.

Kiedy w listopadzie 1639 r. odbywała się wizytacja uniwersytetu w Uppsali, Kirsten, wówczas profesor medycyny, zdeklarował się jako zwolennik szkoły Hipokratesa. Protokół wizytacji podaje: *Cui sectae medicorum ejus discipuli sese adjunxerunt Gallenicæ an Hermeticæ Paracelsicæ? Cui Chirstenius [!]: Ego cum meis vexilla mea admovi scholæ Hippocraticæ*³⁶ (czy wychowankowie tutejszych lekarzy przyłączą się do szkoły Galena, czy do szkoły hermetycznej Paracelsa? Na to Chirsten [!]: Ja z moimi zaciągnąłem się pod znaki szkoły Hipokratesowej).

Jako lekarz cieszył się Kirsten dużym uznaniem. Podkreślano jego życzliwy stosunek do chorych, odpowiedzialność i rozwagę w stosowaniu medykamentów, solidną wiedzę³⁷.

W drugim dziesięcioleciu XVII w. opuścił Kirsten piastowane przez pewien czas stanowisko rektora wrocławskiego gimnazjum św. Elżbiety (sprawował swój urząd od 5 sierpnia 1610 r.)³⁸ oraz zrezygnował z funkcji inspektora wszystkich szkół wrocławskich, pełnionej od 9 grudnia tegoż roku³⁹.

Niewiele wiadomo o kolejach życia Kirstena w latach 1611—1635. Przebywał podobno w Prusach, ale nie wiemy dokładniej gdzie⁴⁰. Był chyba w początkach lat trzydziestych XVII w. w Gdańsku, gdyż tam w 1631 r., w oficynie G. Rhetego, ukazała się mowa J. Mochingera, profesora retoryki tamtejszego gimnazjum akademickiego, pt. *Histori von*

³² Por.: B. Skarżyński, *Awicenna jako lekarz i przyrodnik*. W zbiorze cytowanym w przypisie 6, ss. 140—142.

³³ Wł. Szumowski, *op. cit.*, ss. 226 i nast.

³⁴ Por.: S. Lindroth, *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mit*. Uppsala 1943, ss. 379—381.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Por. m.in.: J. Loccenius, *op. cit.*

³⁸ Zob. m.in.: rkps. Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. 1949 KN 1177, k. 2v.

³⁹ *Bekanntmachungen der „Præsides Scholarum“* (Kirsten, 9 XII 1610). Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. Yu 770.

⁴⁰ S. Lindroth, *op. cit.*, loc. cit.

dem Todt und Begräbnus Sarae, Beschrieben im 1 Buch Mosis im 23 Capitel, bey gleichem fall des seligen Todtes und Christlicher Begräbnuss der weyland Edlen und viel Ehrentugendreichen Frawn Barbarae geborner Schröterin, gewesener ehelicher Haussfrawen H. Doctoris Petri Kirsten berümbten Medici. Erklehret in einer Predigt gehalten in der Pfarrkirchen in Dantzick den 7 Martii, Anno 1631⁴¹. Żona Kirstena Barbara, która, jak widać, zmarła w 1631 r., była córką profesora z Jeny Jana Fryderyka Schrötera⁴². Z ośmiorga dzieci Kirstenów tylko troje przeżyło swego ojca⁴³.

Przed wyjazdem do Szwecji Kirsten raz jeszcze przebywał w Jenie. Tu pozostawał w kontaktach ze szwedzkim kanclerzem A. Oxenstierną. Za jego namową i przy jego pomocy Kirsten przeniósł się do Uppsali⁴⁴, gdzie pełnił od 1636 r. obowiązki lekarza Oxenstierny. W tym samym roku objął katedrę medycyny wakuującą po śmierci Chesnecophorusa. Prawdopodobnie uczył też fizyki, skoro — według protokołu konsystorium z 11 lutego 1637 r. — przedmiotem jego wykładów miała być *physica et institutiones medicinae*⁴⁵. Za podstawę swoich wykładów medycznych wziął Kirsten pracę urodzonego też we Wrocławiu D. Sennerta (1572—1637) *Institutiones medicinae*. Swoich uczniów bowiem egzaminował podczas wspomnianej poprzednio wizytacji *de morbis eorumque differentiis ex D. Sennerto* (o chorobach i różnicach między nimi według D. Sennerta). Jednocześnie były wrocławianin został nadzwyczajnym lekarzem przybocznym królowej Krystyny.

Przeniesienie się Kirstena do Szwecji i niezwykle szybkie uzyskanie tam poważnych stanowisk wytłumaczyć się da tylko protekcją Oxenstierny, który właśnie w 1636 r. zaczął uczestniczyć w radzie regencyjnej małoletniej królowej Krystyny. Poparcie zaś Oxenstierny dla Kirstena, nieznanego przecież w Szwecji cudzoziemca, dowodzi niewątpliwie ich wcześniejszej znajomości. Jest prawie pewne, że Kirsten i Oxenstierna poznali się podczas studiów w Jenie, gdzie w tym samym czasie, w ciągu dwóch — trzech lat na przełomie XVI i XVII w. zdobywali wiedzę.

Wzorem lekarzy XVI w. Kirsten był więc lekarzem międzynarodowym; sam dyplom nadawał mu zresztą prawo *ubique practicandi* i *ubique docendi*⁴⁶ (praktykować gdziekolwiek i uczyć gdziekolwiek).

W Szwecji Kirsten kontynuował swą działalność wydawniczą, rozpoczętą przed ćwierćwieczem we Wrocławiu. Wydaje się, że po burzliwych kolejach życia i krótkich okresach względnej stabilizacji, np. w latach 1608—1611 we Wrocławiu, dopiero na ziemi szwedzkiej znalazł on u schyłku życia spokojną przystań i stałe zajęcie, co umożliwiło mu podjęcie pracy naukowej. Zajął się tu już wyłącznie medycyną, chociaż nie rozstał się zupełnie ze swoimi zainteresowaniami orientali-

⁴¹ Estreicher, XXII, s. 474.

⁴² Por.: *Gamelia [...] Dn. Petro Kirstenio [...] Sponso et Virgini [...] Barbarae Schröterae [...] Dn. Johannis Friderici Schröteri [...] filiae, Sponsae [...] Jena, 31 X 1603*.

⁴³ J. Sacklén, *Sveriges Läkarehistoria*. T. 1. Nyköping 1822, s. 456.

⁴⁴ Wrocławianina Piotra Kirstena nie należy mylić z lekarzem o tym samym nazwisku Jerzym Kirstenem (Georgius Kirstenius, 1613—1660) ze Szczecina, autorem dzieła *Adversaria in Agricolae Chirurgiam* (Szczecin, 1658 r.), który również pod koniec życia przeniósł się do Szwecji. Por.: P. Freher, *op. cit.*, ss. 1387—1388.

⁴⁵ S. Lindroth, *op. cit.*, *loc. cit.* Niektóre wiadomości dotyczące Kirstena z czasów jego pobytu w Szwecji przekazał mi taskawie dr Telemak Fredbärj ze Sztokholmu, któremu składam serdeczne podziękowania.

⁴⁶ Wł. Szumowski, *op. cit.*, s. 274.

stycznymi. J. Sacklén⁴⁷ podaje, że Kirsten wprowadził do Szwecji druk arabski. Drukarnia arabska miała być jego własnością prywatną, a po 1640 r. po śmierci Kirstena, została na rozkaz królowej Krystyny wykupiona przez Akademię Uppsalską. Chodzi tu pewnie tylko o czcionki arabskie, które Kirsten zabrał ze sobą do Szwecji w nadziei, że jemu lub komuś innemu mogą być potrzebne. Czcionki te jednak zostały użyte dopiero w 1706 r. do wydrukowania katalogu *orientaliów* Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali, sporządzonego przez J. G. Sparvenfelda⁴⁸.

Wkrótce po przybyciu do Szwecji w 1636 r. wydał ponownie Kirsten opublikowaną już we Wrocławiu w 1610 r. *Liber de vero usu et abusu medicinae*⁴⁹. W tym samym roku Kirsten wydał *Cl. Galeni paraphrastae Menodoti filij Svasoria ad artes oratio. Cum Alexandrini medici caesarei annotationibus*, którą to książkę poświęcił Oxenstiernie. Praca ta, jak podaje S. Lindroth⁵⁰, miała wyjść z drukarni Kirstena. Oznaczać to chyba jednak będzie, że ukazała się, podobnie jak większość jego książek, w nakładzie własnym. 3 marca 1637 r. Kirsten wydał *Ἱπποκράτους νόμος. Hippocratis lex. Versio Anutij Foesij Mediomatrici*⁵¹. I wreszcie w roku następnym wyszła jego ostatnia książka *Υποτύποις sive Informatio medicae artis studioso perutilis, aliquandiu in Pharmacopolio versaturo Dn. Casperi Peuceri[...] e mssso Petri Kirstenii [...] ad Dn. Danielem Senertum*⁵². C. Peucer (1525—1602) był profesorem medycyny w Wittenberdze i może Kirsten tam właśnie zdobył rękopis jego dzieła, które wydał dopiero po czterdziestu latach.

Kirsten zmarł w Uppsali 8 kwietnia 1640 r.⁵³ po czteroletnim pobycie w Szwecji. Przyczyną śmierci był *catarrhus in pulmones*. Pochowany został w katedrze uppsalskiej; na płycie nagrobkowej znalazł się napis: *Hic situs est Petrus Kirstenius, Wratisl. Philos. et Med. Doctor, ejusdem Professor et Practicus Regius. Obiit in Domino die V. Aprilis Anno 1640* (Tu spoczywa Piotr Kirsten, wrocławianin, doktor filozofii i medycyny, onże profesor i królewski lekarz nadworny. Zmarł w Panu 5 kwietnia 1640 r.) Nagrobek ten uległ zniszczeniu podczas pożaru katedry w 1702 r.⁵⁴

Syn Piotra Kirstena Jan Piotr⁵⁵ wydał w 1663 r. w Sztokholmie *Epitaphium Petri Kirstenii*⁵⁶ oraz spis prac swego ojca pt. *Petri Kirstenij [...] vornehmlich selbst geschriebene und auf eigenes bekosten gedruckte Bücher...*⁵⁷. Chciał niewątpliwie ocalić od zapomnienia naukowy dorobek ojca. Były zresztą pisma Piotra Kirstena rzeczywiście znane i cenione w XVII w. Świadczy o tym pokaźna liczba publikacji, w których zna-

⁴⁷ *Op. cit., loc. cit.*

⁴⁸ Por.: *Biographie universelle [...]*, s. 454.

⁴⁹ J. Scheffer, *op. cit.*, s. 283.

⁵⁰ *Op. cit., loc. cit.*

⁵¹ Jedyne znany egzemplarz znajduje się w Linköping. Odnalazł go dr T. Fredbärj. Obydwu ostatnich pozycji nie notuje L. Choulant, *op. cit.*

⁵² Podobno książkę tę wydał Kirsten po raz pierwszy we Wrocławiu w 1618 r. Nie jest to jednak pewne.

⁵³ Niektóre źródła podają też 4 lub 5 kwietnia.

⁵⁴ S. Lindroth, *op. cit., loc. cit.*

⁵⁵ Jan Piotr Kirsten związany był już wyłącznie ze Szwecją. Studiował w Uppsali; 21 IV 1640 zapisał się tu na uniwersytet. Por.: A. Andersson, *Uppsala Universitets Matrikel. 2. 1632—1650*, Uppsala 1902.

⁵⁶ Egzemplarz tego druku notuje *Catalogus librorum impressorum Bibliothecae Regiae Academiae Upsaliensis*. T. 1. Upsaliae 1814, s. 463.

⁵⁷ Jedyne znany egzemplarz tego jednokartkowego spisu znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali.

lazły się wiadomości o nich i o ich autorze⁵⁸. Dzieła Kirstena trafiły do wielu księgozbiorów prywatnych, zwłaszcza wrocławskich, znajdując zapewne zycielichwych czytelników. Taką popularnością cieszyła się przede wszystkim *Liber de vero usu et abusu mediciinae*, motowana w licznych katalogach, np. u Schaffa⁵⁹ czy u G. Maguscha⁶⁰. Wszystkie wrocławskie druki Kirstena zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu (dawniej miejskiej) i są ważnym przyczynkiem do dziejów myśli medycznej na Śląsku⁶¹.

Nie zatraciły się też z upływem lat wartości orientalistyczne książek Kirstena. Stanowiły one ważny czynnik rozwoju i rangi śląskiej orientalistyki w XVII i XVIII w.⁶². Można bez przesady chyba stwierdzić, że na drukach Kirstena wychowało się nowe pokolenie śląskich orientalistów. Wysiłek Kirstena, trudny, bo pionierski, dał jednak w ostatecznym efekcie wyniki. Z tej racji widzimy w Kirstenie wybitną postać siedemnastowiecznej nauki wrocławskiej.

Rozległość horyzontów Kirstena, jego liczne zainteresowania, erudycja, podróże pozwalają go nazwać humanistą. Odpowiadał on w pełni wyobrażeniom o ludziach minionego już renesansu. Był pracowity i aktywny w wielu dziedzinach jednocześnie. Jako lekarz, orientalista, pedagog, *homo* nie tylko *trilinguis*, lecz *multilinguis* — znał podobno 26 języków — zasłużył się nauce.

ИЗ ИСТОРИИ РЕЦЕПЦИИ АРАБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВРАЧ-ОРИЕНТАЛИСТ ПЕТР КИРСТЕН

Арабская литература стала распространяться в Европе в XI в. Сначала проявлялся интерес главным образом к *Корану* и медицинской литературе. В последующие столетия знакомству с произведениями арабских авторов способствовало изобретение книгопечатания, а также культура Ренессанса. Однако еще в XVI в. печатание арабских букв наталкивалось на серьезные трудности, притом ощущался недостаток ученых — специалистов по исследованию арабской культуры.

Одним из пионеров в этой области ориенталистики явился Петр Кирстен из Вроцлава (по-латыни: Петрус Кирстениус, 1577—1640). Он окончил Лейпцигский университет, посещал также Виртенберский, Иенский и Базильский университеты, а в дальнейшем был врачом и педагогом. Изучал арабский язык прежде всего потому, что интересовался творчеством Авиценны. Издал на основе рукописи отрывок из *Канона медицины*. Кроме того, он был автором арабской грамматики и ряда научных трудов, посвященных арабской филологии и теологии. Главной заслугой Кирстена явилось основание в 1608—1611 гг. арабской типографии — первого такого рода типографского предприятия в Центральной Европе, в котором он печатал свои произведения. Кроме работ по ориенталистике, Кирстен издал ряд медицинских книг, главная из них *Liber de vero usu et abusu mediciinae*.

⁵⁸ Zob. przypis 8.

⁵⁹ *Catalogus librorum selectorum*. Wrocław br., k. 38 poz. 41, k. 46 poz. 23, 30 (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. 8 R 339b).

⁶⁰ *Catalogus bibliothecae G. W. Magusch*. Wrocław 1775, poz. 4325 i 6691.

⁶¹ Por.: K. Głombowski, *Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu z punktu widzenia potrzeb historii medycyny na Śląsku*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 1/1956, ss. 199—202.

⁶² Por.: J. Reychman, *Śląska i pomorska orientalistyka XVI—XVIII w.* W pracy zbiorowej: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*. Pod red. S. Strelcyina. Warszawa, 1957, ss. 57—58.

В 1636—1640 гг. Кирстен был профессором медицины в Упсале и придворным врачом королевы Кристины и канцлера Оксентиерна. Хотя в то время он уже не издавал своих трудов по арабской культуре, но ему приписывают внедрение арабской печати в Швеции.

Кирстен, как исследователь арабской литературы, не избежал ряда ошибок, некоторые из его изданий встретились с резкой критикой со стороны ориенталистов. Тем не менее он был пионером в области силезской, шведской и немецкой ориенталистики, посвященной изучению арабской культуры. Кирстен был известным врачом, издателем и педагогом, выдающимся знатоком печатной и рукописной арабской книги. На его трудах по арабской культуре воспиталось последующее поколение силезских ориенталистов и врачей. Кирстен внес большой вклад в развитие науки и занял в ее истории прочную позицию.

A PAGE FROM THE HISTORY OF THE RECEPTION OF ARABIC LITERATURE PIOTR KIRSTEN — PHYSICIAN AND ARABIST

The reception of Arabic literature in Europe began in the eleventh century. At the time, the people were chiefly interested in the *Koran* and in the Arabic medical literature. The development of Arabic philology and the knowledge of Arabic literature in Europe were favored, later on, by the invention of printing and by the Renaissance currents. As late as the sixteenth century, however, the printing with Arabic types involved considerable difficulties; there were lacking, besides, any Arabists of consequence.

One of the first Arabists was Piotr Kirsten of Wrocław (in Latin: Petrus Kirstenius, 1577—1640), alumnus of the universities of Leipzig, Wittenberge, Jena and Basel, and then pedagogue and physician in Wrocław. He became interested in the Arabic language chiefly for the sake of Avicenna, and he published, from the manuscript, a fragment of *The Canon of Medicine*. He was, besides, the author of an Arabic grammar and of several Arabist works on the line of philology and theology. The basic contribution of Kirsten was the foundation of an Arabic printing house in Wrocław (1608—1611), the first one in central Europe, where he printed his works. Apart from orientalist writings, Kirsten published some medical works, to mention especially the *Liber de vero usu et abusu medicinae*.

In the years 1636—1640, he was a professor of medicine at Uppsala and a physician in ordinary of Queen Christine and of Chancellor Oxenstierna. Although, at that time, he no longer published Arabic works, he is accredited with the introduction of the Arabic print into Sweden.

As Arabist, Kirsten was not devoid of errors; some of his publishing enterprises were sharply criticized by orientalists. He was, nevertheless, a pioneer of Arabic philology on Silesian, German, and Swedish territories; he rendered great services as physician, publisher, and pedagogue. Kirsten was an outstanding judge of printed and manuscript oriental books; it was on his Arabic works that the following generations of Silesian orientalists were brought up. Great is Kirsten's contribution to science, and he holds a durable place in its history.